

ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЯК ФАКТОР ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті уточнено роль соціального педагога у сприянні правовій соціалізації учнівської молоді, доведено виключне значення його правової компетентності як особистісно-професійної якості.

The article specifies the role of the counselor in promotion of young people's legal socialization and proves the exclusive significance of their legal competence as a personal professional feature.

Проблема правової соціалізації особистості безпосередньо пов'язана з посиленням гуманітарного ядра освіти, як інституту соціалізації, та випереджувальним розвитком у педагогів правової компетентності – запоруки “задіяності” цього ядра у практику правового виховання учнівської молоді. Відтак видається правомірним наукове осмислення вищеокреслених аспектів у взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємообумовленості.

Мета статті полягає в уточненні ролі соціального педагога у сприянні правовій соціалізації учнівської молоді, доведенні виключного значення, що набуває у цьому зв'язку така його особистісно-професійна якість як правова компетентність.

Для сучасних наукових уявлень про феномен “соціалізація” властиве визнання, що йдеться про найсуттєвий процес, через який здійснюється взаємодія між особистістю і суспільством (Безпалько О., Голованова Н., Капська А., Кравченко Т., Лавриченко Н., Мудрик А.).

Нам видається, що проблему соціалізації доцільно розглядати з позиції вміння особистості організувати свої взаємини з суспільством, оскільки соціологізаторство в педагогічній науці має провідною ідею вироблення “стратегії зустрічного руху”. Осмислення суто педагогічного формату феномена “соціалізація” передбачає досить конкретні параметри. Науковці (Зверева І., Міщик Л.) стверджують, що ними виступають наступні: цілеполагання; осмислення як педагогічного явища передбачає необхідність його розгляду в контексті сучасних пошуків у галузі нового змісту освіти; розуміння того, що педагогічний сенс соціалізації визначається окресленням саме продуктивних способів привласнення особистістю соціального досвіду; визнання за доцільне компетентнісний “зріз” соціалізації, тобто як своєрідного “сухого залишку” якісної освіти, її результати.

Виходячи із психолого-педагогічної сутності феномена “соціалізація”, деякі дослідники (наприклад, Красовицький М.) прогнозують, що дедалі термін “формування” буде вживатися менше, натомість частіше дослідницький інтерес становитиме саме категорія “соціалізація”.

Доведено, що позитивно зорієнтована соціалізація максимально сприяє не лише соціальному розвитку особистості, а й її самовдосконаленню й самореалізації [3: 3]. Оскільки соціалізацію можна розглядати, образно кажучи, у вигляді процесу сходження “від індивідуального до соціального”, а сучасна освітня галузь характеризується тенденціями поглиблення соціальних аспектів цієї галузі, то цілком зрозумілим є підвищений і науковий, і суто практичний інтерес як до стихійної соціалізації учнівської молоді, так і відносно спрямованої та соціально контрольованої. З огляду на виключне значення соціалізації – водночас і процесу, і результату розвитку, і самозмін особистості під час набуття соціального досвіду – активізується увага до соціального середовища; останнє, як уважає Безпалько О., є сукупністю соціальних умов виховання.

У зв'язку із зазначеним, науковці виокремлюють певні позиції щодо співвідношення ключового для соціалізації поняття – виховання. Так, найбільш рельєфними є такі: соціалізація “поглинає” виховання, тобто визнається, що виховання лише на певному етапі

становлення людини є доцільним; соціалізація і виховання, як поняття, співіснують “паралельно”, оскільки кожен із цих процесів виконує властиві саме йому функції у розвитку особистості; у соціальному розвитку особистості процеси соціалізації та виховання чередують своє значення у різні вікові періоди; соціалізація “починає” процес виховання, додаючи останньому свої здобутки; соціалізація є процесом відносно цілеспрямованим, подекуди стихійним, а у системі соціально-організованого впливу доповнюються вихованням – виключно цілеспрямованим процесом [1: 5-6].

Намагаючись уточнити суто педагогічний сенс поняття “соціалізація”, дослідники звертаються до найпершого його визначення американським соціологом Гиддингсом Ф. у роботі “Теорія соціалізації”, що була видана у 1887 році. Йдеться про “розвиток соціальної природи і характеру індивіда”. Сучасні дослідники (зокрема Голованова Н.) небезпідставно вважають освітнє середовище провідним фактором соціалізації учнівської молоді. Існує думка (Проценко М.), що саме гуманізація освітнього середовища найбільш результативно впливає на розвиток креативного, творчого потенціалу учасників педагогічного процесу, оскільки за цієї умови виявляється творча індивідуальність особистості; останнє є однією з форм її самореалізації.

Вивчення й узагальнення наукового фонду з проблеми соціалізації дає підстави вважати остаточно встановленим той факт, що існує багато напрямків соціалізації особистості, які через різні канали дозволяють їй розвиватися. Йдеться про соціалізацію естетичну, культурну, екологічну тощо. Існує така точка зору (Краснокутська С.), згідно якої важливою якісною характеристикою соціалізації учнівської молоді є соціальна компетентність – сукупність конкретних якостей, здібностей, знань, умінь та навичок, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство через виконання різних соціальних ролей. Відмічається, що провідними з-поміж різноманіття соціальних ролей варто вважати такі з них, як роль сім’янина, професіонала, громадянина.

У контексті вищезазначеного актуалізується правова соціалізація учнівської молоді – одна з найважливіших частин загальної соціалізації. Це обумовлено виключним значенням правового аспекту життєдіяльності особистості, вагомістю орієнтації у правових нормах, законах, спроможністю захищати свої права та законні інтереси, виступати суб’єктом права.

Зауважимо, що саме поняття “правова соціалізація” відноситься до числа ще не остаточно визначених не лише у педагогічній, а й у правознавчій науці. З-поміж наявних наукових пошуків у цьому плані вигідно вирізняється фундаментальністю дослідження Томазової О., зокрема тим, що в ньому міститься визначення ключового для проведення дослідження поняття – “правова соціалізація” [6: 170]. Йдеться про процес правового розвитку особистості, в результаті якого відбувається активне засвоєння нею соціальних і правових цінностей, на основі яких формується усвідомлена система соціально-правових і психологічних установок, що й визначають її поведінку в даному соціальному і правовому просторі. Структурно й динамічно правова соціалізація особистості обумовлена суспільним розвитком; йдеться про взаєморозвиток і взаємовплив правової культури суспільства й особистісних особливостей. На значному дослідницькому матеріалі встановлено, що змістовий аспект правової соціалізації особистості включає: інформаційне середовище, правозастосування, правові знання, правове виховання. Саме це врешті-решт й визначає поведінку особистості у правовій сфері, ступінь та рівень її участі у правовому житті суспільства, значення і характер ціннісно-правових орієнтацій, їх мобільність та динамізм. Отже, правова соціалізація об’єктивно відображає історичний шлях певної держави, специфіку соціальних взаємовідносин, характеристику ідеалів і цінностей, обумовлених станом у певний період правової культури суспільства [6: 173-174]. Можна погодитись з твердженням: саме правова соціалізація найбільш є рядоположним із феноменом “правова держава”. Дійсно, основним суб’єктом правової держави виступає особистість, а наявність високого рівня її правової культури “додає” якісної характеристики процесу набуття державою ознак правовою.

Правова соціалізація, на думку деяких науковців (Краснокутська С., Томазова О.), відбувається здебільшого стихійно в сучасній учнівській молоді, а державними інституціями недостатньо ефективно здійснюється управління процесом, що має здійснюватися з метою запобігання деформацій та відставання. Вивчення й узагальнення сталої соціально-педагогічної практики засвідчує, що поки не є спрямованою у цьому плані ані організаційно, законодавчо, кадрово, ані науково-педагогічно діяльність соціальних педагогів відповідних соціальних структур, система соціальних служб тощо.

Як засвідчують спеціальні дослідження розв'язання проблеми правової соціалізації сучасної учнівської молоді має виключне значення, оскільки в своїй динаміці цей процес впливає на суспільні відносини, забезпечуючи суспільну корисну поведінку цього прошарку суспільства, правову й громадську його активність, сприяючи укріпленню законності [6: 175].

Реалізація завдань і змісту правової соціалізації учнівської молоді здійснюється передусім у процесі навчання й виховання; суттєвий інтегративний і спрямовуючий вплив має забезпечувати соціальний педагог.

Діяльність соціального педагога – багатопланова, різновекторна, має переважно комплексний характер, оскільки фахівець реалізує в ній низку функцій (діагностично-прогностичну, посередницьку, корекційно-реабілітаційну, упереджувально-профілактичну тощо). Стрижневого ж значення набуває соціально-педагогічна діяльність, що спрямована на клієнтів, які потребують допомоги у процесі соціалізації. Загально визнано, що метою професійної діяльності соціального педагога виступає сприяння в адаптації та позитивній соціалізації особистості. Професія соціального педагога здебільшого є “професією захисту”, де охоронно-захисна функція діяльності фахівця виступає наскрізною. Врахувавши виключне значення такого принципу цієї діяльності як компетентність, можна припустити: правова компетентність соціального педагога є вагомим фактором правової соціалізації учнівської молоді.

Дійсно, компетентність, як педагогічне явище, передбачає якісну професійну підготовку фахівця, провідними характеристиками якої виступають мобільність фаховозначущих знань, гнучкість соціально-педагогічної роботи, критичність мислення спеціаліста. Функціональні обов'язки соціального педагога окреслені у листі Міністерства освіти і науки України “Про особливості діяльності практичних психологів, соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів” (2.08.2001). У ньому конкретизовано, зокрема й зміст соціально-правової допомоги, що складає один з посадових обов'язків. Йдеться про сприяння в реалізації правових гарантій для різних категорій клієнтів (дітей, молоді). Ми розділяємо позицію тих науковців, які вважать професійно-компетентною таку працю соціального педагога, в якій на достатньо високому рівні здійснюється соціально-педагогічна діяльність, тобто в результаті якої відбувається “перетворення клієнтів з об'єкта допомоги в суб'єкт допомоги” [4: 31].

Відтак, дбаючи про позитивну правову соціалізацію учнівської молоді важко переоцінити виключне значення, що набуває правова компетентність – особистісно-професійна якість соціального педагога.

Аналіз наукових джерел довів, що проблема формування правової компетентності соціального педагога відноситься до найменш розроблених: немає єдиного погляду на змістове навантаження поняття, зберігається невизначеність у ролі вищої школи у розвитку саме правової компетентності майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери, дедалі очевиднішим стає той факт, що традиційні підходи щодо викладання правознавчого циклу правознавчих дисциплін є недостатньо результативними у формуванні ціннісно-правової орієнтації студентів, їхньої правової грамотності відносно спроможності впливати на задоволення законних інтересів клієнтів.

На особливу увагу у цьому контексті заслуговують дослідження, в яких порушується проблема вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до ціннісного освоєння вихованцями правового життя, а також досвід практиків вищої школи

щодо застосування практико-орієнтовних технологій виховання у дітей та молоді правотворчого підходу до всього, із чого складається життя людини. У зв'язку із зазначеним привертає увагу цікаві міркування дослідниці Почтарь Т. відносно типології особистості з точки зору ціннісного освоєння правового життя. Так, узгоджуючи з рівнями розвитку ціннісних орієнтацій, має сенс розрізняти такі типи особистості: 1) рефлексивно-духовна, креативна особистість, пріоритетами якої виступають правові цінності свободи, справедливості, рівності, реалізовані в адекватній соціально спрямованій поведінці; 2) ціннісно-орієнтовна особистість, що характеризується намаганням узгодити “Я-реальне” з “Я-ідеальним”, нечітким розумінням системостворювальної ролі цінностей свободи, рівностей, обов'язків; 3) автономна особистість, яка спрямована на самовираження, що виявляється у індивідуалістичній схильності на підґрунті нечітких морально-правових цінностей; 4) пасивно-комфортна особистість, яка лише формально сприймає правові цінності у “готовому вигляді”, виявляє фрагментарність ціннісних орієнтацій. На думку науковця, кожен із зазначених типів особистості по-своєму сприймає правову інформацію і цінності права. Можна припустити, що зазначена типологія слугуватиме диференціації педагогічних зусиль викладачів вищої школи у забезпеченні прицільного впливу на процес формування правової компетентності майбутніх соціальних педагогів. У цьому зв'язку чи не винятковий інтерес становить ідея про уведення у вітчизняну освітню галузь нової наукової спеціальності – “Правова педагогіка” задля сприяння процесу входження молоді у правову культуру соціуму.

Вивчення й узагальнення досвіду правової підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах університетської освіти (Кіровоградський державний педагогічний університет, Миколаївський державний університет ім. В. Сухомлинського, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Ушинського, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини, Херсонський державний університет) підтверджує встановлений і іншими дослідниками факт недостатньої правової компетентності фахівців соціальної сфери, засвідчує тенденцію до посилення правового нігілізму серед учнівської молоді. Доводиться констатувати наявність проблеми мотивації правомірної поведінки, зокрема у зв'язку із встановленими (Кускова М.) групами мотивів (мотиви правомірного обов'язку, ціннісно-правові мотиви, мотиви вимушеної необхідності, невизначені позитивні мотиви, мотиви престижу, комунікативні мотиви тощо). Бракує у правничій науці єдиного підходу до розуміння навіть поняття “правомірна поведінка” (Ковальова О., Назарова О., Шайдуров О.). Здебільшого дослідники схильні розуміти правомірну поведінку особистості як її взаємозв'язок із іншими людьми і соціально важливими об'єктами, в якому “реалізуються її природні права, що обмежені правами інших”, а виявом – “наслідування традиціям, що не заперечують позитивному праву, які визнано справедливими у конкретному суспільстві у певний час”. Сучасна правознавча наука визнає за доцільне розрізняти усвідомлену правомірну поведінку, правомірну конформістську поведінку, вимушену правомірну поведінку. Враховуючи кваліфікаційні вимоги до соціального педагога, зокрема в аспекті надання ним соціально-правової допомоги клієнтам, є всі підстави стверджувати про низьку обізнаність студентів у ключовому у цьому контексті понятті – що означає “застосовувати свої права на практиці”. Так, за нашими даними, лише незначна частина майбутніх соціальних педагогів розуміє, що йдеться про керування у життєдіяльності сучасними правовими нормами. До того ж, як уважає відомий громадський діяч, юрист Н. Петрова, “майже кожне продеклароване Конвенцією про права дитини положення, хоч як прикро, є проблемою для України”.

Намагаючись набути більш чіткого уявлення про стан проблеми правової компетентності майбутнього фахівця, ми провели локальне дослідження діагностувального характеру. Зокрема, в результаті проведеного анкетування учасників Всеукраїнського семінару “Особливості викладання курсу “Право Європейського Союзу” (24-26 листопада 2007 р., м. Київ), ініційованого Американською асоціацією юристів, було встановлено:

усереднений рівень правової компетентності сучасного випускника вищого навчального закладу (за 10-бальною шкалою) дорівнює шести балів. Респондентами цього опитування були викладачі правознавчих дисциплін вітчизняних університетів (18 осіб).

Зауважимо, що правова підготовка майбутнього фахівця педагогічної галузі перебуває у сфері наукових інтересів, зокрема Мотехіної М., Назарової О. Зазначений аспект підготовки студентів розглядається як процес і, водночас, як результат оволодіння системою правових знань, формування правових умінь, розвитку особистісно-професійних знань, необхідних педагогу. Йдеться про актуалізацію потреб студентів у соціально-правовій інформації, вмінні орієнтуватися в ній, у знанні основ законодавства і практики застосування, про розвиток спроможності майбутнього спеціаліста творчо застосовувати набуте не лише у власній життєдіяльності, а й майбутніх вихованців.

Не менш плідною нам видається ще одна дослідницька позиція щодо підвищення ролі вищої школи у формуванні правової компетентності студентів, які набувають спеціальність “соціальна педагогіка” – Пивкіна С., який є розробником проблемно-ситуаційного підходу до викладання правознавчого циклу навчальних дисциплін. Йдеться про доцільність структурування навчально-правового матеріалу за стратегією “викладання-учіння” у такий спосіб, який би сприяв виокремленню соціально-правових проблем, політико-правових проблем, морально-правових проблем тощо. Це дозволить, як вважає автор, природним чином забезпечити зв’язок теорії з правовою практикою, розвивати вміння студентів розглядати й розв’язувати соціально-правові конфлікти з урахуванням чинних законів, виробляти соціальну позицію майбутнього фахівця як суб’єкта громадських та трудових відносин, досягати (за Назаровою О.) “узгодженості правової інформації з суб’єктивним досвідом”.

Практика викладання правознавчих навчальних дисциплін у сучасну вітчизняну вищу школу доводить актуальність запровадження інтерактивних методик. Наприклад, вивчаючи з конституційного права України особливості законодавчого процесу на інтерактивній лекції можна використовувати мультимедійні доповіді-презентації, а на практичному занятті можна використовувати методи моделювання, де студенти зможуть детально ознайомитися з основними етапами законодавчого процесу (починаючи від законодавчої ініціативи, процедури обговорення в профільних комітетах, сесійній залі та закінчуючи набуттям закону вже юридичної сили). Окреме практичне заняття слід відвести вивченню основних правил законодавчої техніки, нормопроекування та правового аналізу, юридичної експертизи. Як приклад з цієї тематики для домашнього завдання можна використовувати правове дослідження в формі творчого есе (з можливим попереднім віртуальним консультуванням студента через електронну пошту). Особливу увагу при перевірці творчих правових есе слід акцентувати на проблемі плагіату. Важко переоцінити роль таких методик не лише дотично сфери “практичного права” – життєво-орієнтованих знань про державу і право, основні галузі права, права людини, вміння їх практично застосовувати, навичок безпосереднього захисту прав і законних інтересів [2]. Не менш плідними, як засвідчує досвід, є використання інтерактивних методик у процесі викладання порівняно нових курсів (наприклад, “Основи правового письма” з метою формування у студентів знань, умінь та навичок щодо термінології, лексики, техніки, підходів, технології підготовки та написання юридично грамотних правових документів), а також спецкурсів з проблематики правового захисту дитинства. Відмітимо, що у контексті вищезазначеного значною сприяючою обставиною виступають напрацювання громадських організацій. Так, у нашому досвіді активно запроваджуються прогресивні методи, розроблені Всеукраїнською Фундацією “Захист прав дітей” (у межах початкових тренінгів “Адвокаті в соціальній сфері”, з ювенальної юстиції), Центра з прав людини (у межах тренінгових програм з прав людини та гуманітарних стандартів). Додамо, що у період соціально-правової практики майбутні соціальні педагоги ініціюють проведення виховних заходів (наприклад, за темою “Говорить закон: закони шкільної родини для української дитини”).

Домінантною сучасної вітчизняної соціально-педагогічної науки і практики виступає нова парадигма – особистісно орієнтована підготовка соціального педагога та працівника [5]. Підвищується попит на соціальне замовлення на компетентного фахівця, якого за влучним висловом англійського дослідника Кріка В., неможливо “навчити демократії обговоренням проблем, абстрагуючись від реальності”.

Науковці (зокрема, Гузій Н.) осмислюють компетентність педагога в якості органічної складової його професіоналізму. Беручи до уваги своєрідність сучасного стану розвитку інформаційного українського суспільства й намагаючись більш результативно формувати правокомпетентну особистість майбутнього фахівця в умовах вищої школи, у науковий обіг уведено поняття “правова інформатика”. Існує думка (Гаврилова О., Швець М.) про виокремлення наукової галузі, що вивчає закономірності інформаційних процесів, проблем створення, впровадження й ефективного функціонування комп’ютерних систем правової інформації і вироблення відповідних рішень у ситуаціях правового гатунку. Йдеться про галузь, що досліджує проблеми “системної інформації законотворчої, нормотворчої, правозастосовної, правоохоронної, судової та правоосвітньої діяльності”. З урахуванням зазначеного в деяких російських закладах освіти уведено міждисциплінарний навчальний курс правової інформатики, створено журнал “Правова інформатика”. Додамо, що окремі науковці (зокрема Почтарь Т.) наполягають на більш продуктивному використанні можливостей Інтернету з метою підвищення правової компетентності студентства. З одного боку Інтернет сприяє гнучкості й швидкості законодавчої роботи через систематичне спостереження за ефективністю правових норм, з іншого – може стати потужним засобом правовиховного процесу завдяки задіяності багатьох елементів системи права.

Не менш ефективним засобом формування правової компетентності майбутніх фахівців, як показує практика, виступає клубна робота. В нашому досвіді діяльності студентського клубу “Феміда” видалось за можливе спостерігати позитивну динаміку розвитку здібностей студентів та виникнення інтелектуальних почуттів, пов’язаних із пізнанням правової дійсності, пошуками істини та розв’язання соціально-педагогічних ситуацій правового характеру. Ресурсний параметр клубної роботи ми пов’язуємо із специфічними факторами впливу на особистісно-професійну якість, що формується, (добровільність участі, локальність клубного середовища як передумови власного мікропростору, своєрідність незалежних органів студентського самоврядування) та змістове наповнення діяльності (гра “Марафон ерудитів-правознавців”, правова вікторина, брейн-ринг за правовою проблематикою, “відкритий мікрофон” тощо).

Отже, правова компетентність майбутніх соціальних педагогів становить актуальну проблему сучасної професійної педагогіки. З огляду на її ключове значення у сприянні процесу позитивної правової соціалізації учнівської молоді варто сфокусувати дослідницьку увагу на її комплексному й спеціальному вивченні. Саме в такому форматі вбачаємо свій подальший науковий пошук.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. – К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 441 с.
2. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка: Уч. пособие. – С-Пб., 2004. – 272 с.
3. Томазова О.Е. Правовая социализация молодежи в современном российском обществе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Ростов-на-Дону, 2003. – 197 с.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М.: Сахра, 2001. – 480 с.
5. Інтерактивні методики викладання у правопросвітній діяльності: Тренінгів комплекс: Навч. пос. / За ред. Галай А.О. та ін. – К.: Атака, 2007. – 156 с.
6. Приходько М.І. Особистісно орієнтована підготовка соціального педагога та працівника – нова парадигма дослідження соціальної педагогіки // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 3. – С. 20-27.